

A TÖRTÉNELMI TRAUMÁK TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

Ö. Kovács József (2012) A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Budapest: Korall.

„Az első panasza, hogy a belépés önkéntes, vagy erőszak-e? A belépés pártunk politikája alapján önkéntes, ezt erőszakolni nem lehet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lehet elmenni a paraszthoz többször is, beszélgetni vele, meggyőzni a nagyüzemi gazdálkodás helyességéről, valamint arról, hogy minden – még egyénileg dolgozó – parasztnak ezt az utat kell választania mint egyetlen járható utat a szocializmus teljes győzelméhez”² (részlet a kötetből)

Ö. Kovács József könyve nem csupán a történészek és a jelenkortörténet vagy még inkább az agrártörténet iránt érdeklődő olvasók számára lehet „kötelező olvasmány”, de megközelítése, a politikai társadalomtörténet a tágabb társadalomtudományos diszciplína művelőinek érdeklődésére is számot tarthat.

Több szempontból is ambiciózus vállalkozás Ö. Kovács József monográfiája. A közelmúlt eseményeinek történeti feldolgozása önmagában sem könnyű feladat, Ö. Kovács József pedig mindezt egy olyan eseménysor, a kollektivizálás története kapcsán teszi, amely számos ponton még ma is tabunak számít, tele elhallgatásokkal, fel nem dolgozott traumákkal. Ö. Kovács József műve alapjaiban értelmezi újra a kollektivizálás vagy még inkább az agrártársadalom történetét a 20. század második felében azzal, hogy források tömegével bizonyítja: a közhiedelemmel és a korábbi mainstream történetírói narratívával ellentétben nem csupán az 1956 előtti kollektivizálási kampányok épültek az erőszakra, a fizikai kényszer maradt az egyik fő eszköze az 1958-61 közötti teljes kollektivizálásnak is, így története mint a történeti traumák története értelmezendő. A kollektivizálást a szovjetizálási folyamat részeként értelmezi, és ezzel a témát kiemeli a szűken vett agrártörténeti kontextusból és elhelyezi a szocialista diktatúra tágabb társadalomtörténeti kontextusában.

A kötet a történeti források (talán néha már túlzottan is) aprólékos és szisztematikus feldolgozásával nettó 355 oldalon (a kötet függelékkel együtt 574 oldal) mutatja be a magyar parasztság felszámolásának, termelősövetkezetekbe gyűjtésének történetét 1945 és 1965 között. A terjedelem és a rengeteg forrás-szemelvény ellenére a mű szerkezetileg áttekinthető, nyelvezete tiszta és gördülékeny, ami a szerző mellett a szerkesztő, Horváth Gergely Krisztián munkáját is dicséri. A kollektivizálás története az elméleti és módszertani bevezető fejezeteket követően – amelyekre később részletesebben is kitérek – a harmadik fejezetben veszi kezdetét, a szovjetizálás, a kollektivizálási kampány 1956 előtti történetének bemutatásával. Ezt a vidéki Magyarország 1956-1962 közötti tapasztalattörténete követi. Az 5. fejezet az Ö. Kovács által „szocialista bekerítésként”

¹ MTA TK Szociológiai Intézet

² Darabos István, az MSZMP Zala megyei Bizottsága első titkárának levele K. P-nének a felsőbugodi erőszakosságokkal kapcsolatban (idézi: 277.).

apoztrofált kollektivizálás kapcsán a terror társadalmi gyakorlatát mutatja be. Végül a két utolsó fejezetben a szerző röviden elemzi a kollektivizálás hatásait és összegzi a kötet fő mondanivalóját, üzenetét.

A kötet módszertani, történelemelméleti szempontból legalább olyan érdekes, mint a téma, amit feldolgoz. Ö. Kovács a saját megközelítését politikai társadalomtörténetként határozza meg, amelynek lényege, hogy az agrártársadalom 20. századi átalakulását, a kollektivizálás történetét a politikai diktatúra társadalmasításának elemzési keretén belül tárgyalja. Vizsgálata középpontjában a társadalom tagjainak részvétele áll a diktatúrában, azaz ahogy a szerző fogalmaz: „*a társadalmi tényezőt keresi a politikában, valamint a politikai elemeket a társadalomban*” (17.).

A diktatúra társadalmasításának folyamatát a kollektivizálás történetének példáján keresztül mutatja be. Legfontosabb tézise, amelyet a források elemzésével többféle nézőpontból is bizonyít, a kollektivizálás erőszakos volta, azaz a kollektivizálás terrorként való értelmezése. Az erőszakos kollektivizálást társadalomtörténeti eseményként értelmezi, melynek lényege, hogy (1) a kortársak számára megrázó és meglepetésszerű, (2) megélése kollektív természetű és (3) struktúraváltoztató következményei vannak, amit a kortársak is érzékelnek (23.).

A kötet a politikai hatalmat, a diktatúra mechanizmusait társadalmi milióba ágyazva értelmezi és hangsúlyozza a kollektív traumatizálódás folyamatát. Kiemeli, hogy a traumát a lokális közösségek a közvetlen erőszakkal való találkozás nélkül is elszenvedték azáltal, hogy szem- és fültanúivá váltak az erőszaknak. A tettes és áldozat egyaránt traumatizálódott, „*az agitátorok is a megverték társadalmi miliójából kerültek ki (...) a tetteseket a pártból való kizárás fenyegette*” (337.). Trauma és traumatizálódás, tabuk és tabusítás a fő fogalmak, amelyek Ö. Kovács társadalomtörténeti kutatásának kulcsát jelentik.

Ö. Kovács források tömegével támasztja alá a kollektivizálás szereplőit ért traumákat. Igazolja, hogy az erőszak alkalmazása területileg minden megyére kiterjedt, általánosnak tekinthető jelenség és eszköz volt a korszakban. Peranyagok, jelentések, levelek minden részletre kiterjedő elemzésével bizonyítja az erőszak alkalmazását, annak módjait, technikáit. A kollektivizálás döntő hulláma Ö. Kovács szerint 1958 szeptemberében vette kezdetét, a csúcspontját 1959-60 telén érte el és 1961-ben zárult le a gyakorlatilag teljes kollektivizálással. Adatokkal bizonyítja, hogy kezdetben a földnélkülieket, majd a birtokos parasztságot is kényszerítették belépni a termelőszövetkezetekbe. Hangsúlyos tény, hogy 1958-ig az egyéni gazdák háromnegyede nem lépett be a tsz-ekbe, őket az 1959-60-as koncentrált és Ö. Kovács által bizonyítottan erőszakos kampányokkal léptették be.

A források elemzésével Ö. Kovács összegyűjtötte, tematizálta és tipizálta a kollektivizálás során alkalmazott terror fő módszereit. Az első típusba a verbális, pszichikai presszionálás módszereit sorolja, úgy mint a fenyegetés, beidézés, agitátorok megjelenése, tömeges felsorakoztatás és a belépési nyilatkozat aláírásának parancsa, garázdaság, házkutatás, stb. A második típusba a terror adminisztratív eszközei találhatók, amelyek között a munkakönyv visszatartását, a rokonoknak az ipari munkahelyen való felmondást, a katonai besorozást, a gyerekek iskolából, óvodából való kizárását említi. S végül a harmadik csoportot a fizikai erőszak különböző formái alkotják: az elhurcolás, éjjeli rajtaütés, fegyveres üldözés, kínzás és verés.

A kötet és a szerző kutatásának, elemzésének egyik legfontosabb célja a kollektív erőszak mint a diktatúra fő módszerének alkalmazásának bizonyítása és értelmezése a kollektivizálás során. Ehhez egy sajátos, az emberi kapcsolatokat középpontba helyező tapasztalattörténeti megközelítést alkalmaz, úgy, hogy a várttal ellentétben a bizonyítás alapját nem a megélt élettörténetek *oral history* jellegű feldolgozása, hanem az írott történeti források jelentik. A történelmi traumát kortársi

perspektívából elemzi, ezt azért tartja lényegesnek, mert mint írja: „a diktatórikus rendszerek a kényszerű felejtés politikájával az emberek emlékezetét próbálják átstrukturálni” (423.). A fenti megállapítással a recenzens ugyan alapvetően egyetért, de kicsit sajnálja, hogy az elbeszélte történetek nem kaptak helyet az elemzésben, ami terjedelmi és módszertani okokból teljes mértékben érthető és elfogadható, de azért reméli, hogy a szerző birtokában lévő gazdag elbeszélte történelmi anyag is feldolgozásra kerül egyszer, új elemekkel gazdagítva a kollektivizálás és nem utolsósorban a történelmi traumák történetét.

Tabusított traumatizált történelmi események esetében különösen nagy jelentősége van a történetírói narratívának, beszédmódnak, annak, ahogyan a forrásokban szereplő információkat a történetíró értelmezi, interpretálja. Az írott történelmi források alkalmazásával a szerző történelmi elemzése tényszerűségét is próbálja erősíteni. Ugyanakkor a korabeli források, amelyeket Ö. Kovács használt, sokszor bizonyítottan konstruált adatokat, információkat tartalmaznak, így a történetíró megközelítésének függvénye, hogy hogyan értelmezi azokat. Ez megerősíti és új megközelítésbe helyezi Edward H. Carr klasszikusnak számító történelemfilozófiai tézisét (1995: 12), amely szerint a történelmi tény maga is konstrukció, és mint ilyen, a történetírói értelmezés függvénye. A korabeli hivatalos forrásokban az erőszak mint kényszerűen alkalmazott eljárás vagy esetleg mint súlyos és durva hiba jelent meg. Történetírói feladat az erőszak alkalmazás elterjedtségének és mindennapi jelenlétének bizonyítása és társadalomtörténelmi jelentőségének magyarázata a korabeli kontextus értelmezésével. A konstruált történelmi források történetíró újrakonstruálása azonban nem jelenti azt, hogy a történész értelmezése és magyarázata fikció, azaz valószerűtlen. Ez pedig, mint ahogy azt Ricoeur is megfogalmazza, azt jelenti, hogy „ami itt valójában konstrukció, az a vizsgált gazdasági, korlátozott értelemben vett társadalmi, politikai, kulturális vagy másféle változás természete, tehát a változás felfogását lehetővé tévő lépték, és e léptéknek tulajdonított időbeli ritmus között létrehozott megfelelés. [...] Ám ezek a konstrukciók feltehetően a szóban forgó jelenség természetéhez igazodnak, és ebben az értelemben egyáltalán nem tetszőlegesen vagy fiktívek” (Ricoeur 2002, idézi Gyáni 2003).

A történelmi tények és források ilyen jellegű megközelítése újra megerősíti és felhívja a figyelmet a történetírói nézőpont fontosságára. Ö. Kovács egyrészt a vizsgált eseményeket többféle nézőpontból is igyekszik bemutatni a különböző nézőpontú források elemzésével. Másrészt azonban kiválaszt egy sajátos, az erőszak pszichológiai, antropológiai és szociológiai értelmezését is magába foglaló történetírói-elbeszélői nézőpontot és fogalomkészletet, amelyben értelmezi az eseményeket.³

A történetírói értelmezés, narratíva amit Ö. Kovács József választ, egy több szempontból is rendhagyónak, sajátosnak tekinthető nyelvezetet is eredményez. Szóhasználata, terminológiája, amellyel a forrásokban szereplő eseményeket, tényeket interpretálja: „bekerített gazda”, „kollektivizálási hadjárat”, „brutális kollektivizálás” „tsz-pszichózis”, „kollektív stressz”, stb. hozzájárul a kollektivizálás terror alapú felfogásának megerősítéséhez. Nézőpontja, a politikai társadalomtörténet egyfajta alulnézeti perspektívából konstruálja újra és értelmezi a diktatúra működését. Ö. Kovács maga is kiemeli az alkalmazott nézőpont fontosságát: „célszerűnek mégis azt gondolom, hogy ne csupán az események, a lezárt történések perspektívájából közelítsünk a politikai diktatúrához, hanem elsősorban a kortársi életvilágok, az akkori életesélyek számbavétele alapján értsük meg a különböző struktúrákat és folyamatokat, egyéni és kollektív döntéseket, cselekvéseket, vagy éppen sodródást” (18.).

³ A Történetírói nézőpontról lásd részletesebben Gyáni (2003).

A források elemzése során a szerző külön figyelmet szentel az alkalmazkodási és tapasztalati formák változásának bemutatására. A politikai diktatúra miliójének megragadására törekszik az alávetési folyamat kommunikációs technikáinak elemzésével, a lokális társadalmi milió viselkedésváltozási folyamatának szemléltetésével. Elemzésével az uralmi rendszer társadalmi beágyazottságát, a kollektivizálás emberi kapcsolatokra gyakorolt hosszú távú hatását bizonyítja. Hangsúlyozza, hogy a kollektivizálás a mindennapi életvilágokat dúlta fel. A kollektivizálás eredményét Ö. Kovács „*patologikus agrárfordulatként*” aposztrofálja, amely egzisztenciavesztést, átszabott tulajdon- és munkaszervezetet, új megélhetési lehetőségeket és nagyfokú vidékről való elvándorlást eredményezett (403.). Hangsúlyozza, hogy a kollektivizálásnak, mint a szovjetizálási folyamat meghatározó eseményének nem csak az agrártársadalomra, de az egész társadalomra nézve meghatározó hatása volt. A kollektivizálás felszámolta a vidéki életvilágokat és új magatartásformákat eredményezett, amely szerinte a magyar társadalom mentális állapotára ma is hatással van. Ö. Kovács tézisei számos ponton egybecsengenek Kovách Imre *parasztalanítás* elméletével és azon belül is leginkább a *társadalmi paraszttalanításra* vonatkozó megállapításaival, melynek kapcsán Ö. Kovács Józsefhez hasonlóan azt hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása megszüntette a paraszti társadalom történelmi kereteit, átformálta a vidéki társadalom kulturális normáit és értékeit és ezáltal meggyengítette a vidéki népesség túlélő és ellenálló képességét, ami a vidéki társadalom jelenkori állapotára is hatással van (Kovách 2012: 119.).

Ö. Kovács József kutatási eredményei a diktatúra társadalmisításáról a hazai társadalomkutatások számára újszerű, olykor provokatív megközelítésben, de alapvető információkat és tudáskészletet kínálnak a jelenkori folyamatok múltbéli kötöttségének megértéséhez. Ö. Kovács József monográfiája a recensens véleménye szerint felfogható egyfajta vitaanyagként is, amely remélhetőleg a szocialista diktatúra társadalmi hatásainak újraértelmezésére ösztönzi majd a hazai társadalomtudományokat.

HIVATKOZÁSOK:

Carr, E. H. (1995) *Mi a történelem?* Budapest: Osiris.

Gyáni G. (2003) Történetírói nézőpont és narratív igazság. *Magyar Tudomány*. 1. Hozzáférhető: <http://www.matud.iif.hu/03jan/gyani.html>
[letöltve: 2013-07-12]

Kovách Imre (2012) A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Budapest: MTATKSZI – Argumentum. 174-202.

Ricoeur, P. (2002) A történelem írása és a múlt megjelenítése. *Műhely*. 1. 54-62.